

فرهنگ جامع تعمیرات خانه‌های ایران - جلد پنجم

استان البرز

تماشاگاه دان عالم سراسر تماشائی بکن از وی تو بگذر
عطار

مقدمه

«طناتر» و معماری از هم سوا نیستند. «طناترون» معنای برای دیدن و تماشاست. غفلت از معماری طناتر، غفلت از ذات طناتر است. بی‌توجهی به مکان اجرا، طناتر را از هویت و معنا تهی خواهد کرد. افزون بر این، معماری امروز ما و مکان‌هایی که در آن زندگی می‌کنیم جلوه و عرضه‌ای از شیوه زیست و اندیشه ماست. بی‌ریشه بودن بسیاری از مطالعات و پژوهشهای تئاتر معاصر ایران به دلیل بی‌دقتی و سهل‌انگاری نسبت به واقعیت‌های موجود است. در نبود داده‌های دقیق و جزئی‌نگر، اساس تحلیل‌ها چه مبنایی خواهد داشت و در چنین وضعی چگونه می‌توان دربارهٔ یک پدیده اساسی یا ساماندهی تئاتر کشور سخن گفت؟ برای درک وضع موجود تئاتر، و یا هر چه غیر تئاتر، جز رفتن، دیدن، جستن و فیش‌برداری‌های منظم چه می‌توان کرد؟! غفلت از کار، «پراکسیس» مشاهده و حضور، کار تئاتر را به بیراهه می‌کشاند. اساس این پژوهش بر مطالعه میدانی، داده‌پردازی و طبقه‌بندی است که یکی از اهداف اصلی این کتاب به شناخت شمایل راستین تئاتر معاصر ایران است.

فرهنگ جامع تماشاخانه‌های ایران تا کنون در ۲۲ جلد شامل ۲۲ فصل و ۲۲ فصلکته صورت‌بندی شده و اینک، خوشبختانه یک به یک به زینت طبع آراسته می‌گردد. کار پژوهش این فرهنگ، بر اساس مشاهده و بازدید حضوری و ثبت و توثیق آن، مطالعات تالارهای نمایش در این استانها صورت گرفته است. نمونه این نوع پژوهش و شبیه به این، در کشورهای پیشرفته و صاحب تئاتر، متداول و مرسوم است. در این کار نیز، به آن تجربیات، نگاهی گسترده شده است. امیدواریم کار چند استان باقی مانده نیز بزودی انجام و حاضر گردد. همچنین چون وضعیت تماشاخانه‌ها از لحاظ تالار، تجهیزات، در تغییر و تحول است، لازم است تا در فواصل منظمی چون شش ماهه یا یکساله، این داده‌ها به روزآوری گردد.

۱

منشأ معماری و ساخت تالارهای موسوم به "چند منظوره" با اینکه اروپایی است اما در معماری ایران شکل و هیکلی تقریباً متفاوت از آن منظور یافته است. سالن چند منظوره به نوعی از معماری اشاره دارد که ملهم از معماری تالارهای قاب‌عکسی و پروسینوم ایتالیا است. این تالارها تنها برای اجرای تئاتر ساخته نمی‌شود و سخنرانی، مراسم تودیع معارفه، جنگ و مناسبت‌ها، جشن و همایش و اجتماعات هم در آن بطور گسترده برگزار می‌شوند. در اصل مضیقه بودجه و امکانات باعث بوجود آمدن چنین شکلی در معماری شده است اما باید اذعان داشته امروزه توجه بیشتر و در دستور ساخت قرار دادن بلک‌باکس‌ها، به جای صحنه‌های قاب‌عکسی، علاوه بر صرفه اقتصادی کارایی موثرتری در پی خواهد داشت.

تالارهای بلک‌باکس، به دلیل ایجاد ارتباط بی‌تفاخر و امکان چیدمان‌های وسیع‌ترشان برای طراحی صحنه، بسیار مورد توجه و استقبال هنرمندان هستند. علاوه بر این بلک‌باکس‌ها می‌توانند کارکرد چند منظوره هم داشته باشند و پاسخگوی نیاز برنامه‌های غیر تئاتری هم باشند ضمن این‌که هزینه ساخت بلک‌باکس‌ها به مراتب زمان و هزینه کمتری صرف می‌شود و برای هنرمندان و دست‌اندرکاران فرهنگی هم کارایی بسیار بیشتری دارد. در حال حاضر بیش از نیمی از تالارهای ساخته شده دولتی در کشور بصورت قاب‌عکسی هستند.

۲

تکیه دولت، نخستین تماشاخانه به شیوه جدید در ایران است که سال ۱۲۵۱ خورشیدی تأسیس شد. شش سال پس از آن، در سال ۱۲۵۷، تماشاخانه دارالفنون گشایش یافت. تئاترهایی که به سبک فرنگی اجرا می‌شد به هیچ وجه تماشاگر عام نداشت و تنها برای دربار و شاه اجرا می‌شد. مقارن همین زمان ارمانه تبریز، تهران و رشت هم در ساخت و بنای مکان‌های نمایشی پیشگام شدند اما همچنان تماشاگران آنها شامل عموم مردم نبود. هنگامه انقلاب مشروطه اجرای تئاتر در پارک و باغ و محوطه‌های باز بیش از پیش رونق گرفت. انقلابیون تئاتر را به میان عموم مردم کشاندند و از این پس تماشاخانه‌های خصوصی موج تازه‌ای از اجراهای تئاتر را پدید آوردند. تئاترهایی که تماشاگرانی از طیف‌های گسترده بدان راه یافته بود.

تأسیس "سالن تئاتر آرامیان" تبریز توسط موسیو آرامیان، "تئاتر ملی" در تهران توسط محقق‌الدوله، "تالار آوادیس" در رشت توسط آوادیس هوردانانیان مورد توجه و استقبال خاص و عام قرار گرفت. غیر از موارد معدودی، تا دههٔ چهل صاحبان تماشاخانه‌ها عموماً دولت و حاکمیت نبود و روند ساخت و ساز و تأسیس تماشاخانه‌ها بطور خصوصی ادامه داشت. با اینحال گاهی حمایت‌های پراکنده دولتی از بعضی تماشاخانه‌ها صورت می‌گرفت. اما برای نخستین بار سال ۱۳۴۴ خورشیدی تماشاخانه سنگلج (۲۵ شهریور) توسط دولت ساخته شد و حتی هنرمندان و عواملی هم به عنوان کارمند به استخدام آن درآمدند. از این زمان هم شکل جدیدی از تئاتر و هم رویه تازه‌ای از تماشاخانه‌سازی در ایران بوجود آمد. نسل جدیدی از نمایشنامه‌نویسان، کارگردانان و بازیگران پا به عرصه گذاردند و متناسب با آن معماری تازه‌ای هم در سر و شکل تئاتر قوام یافت. تماشاخانه سنگلج هنوز هم جزو معماریهای کم‌نظیر تئاتر ایران است که معمار آن مهندس یوگنی آفتانندیلیان بود. او بعدها دو تالار مهم دیگر هم ساخت: تالار وحدت (رودکی) و تالار فخرالدین اسعد گرگانی (تئاتر گرگان). روند ساخت و ساز تئاترهای دولتی با تأسیس اداره تئاتر، تئاتر شهر و کارگاه نمایش ادامه یافت اما از سویی دیگر تئاترهای خصوصی بیشتر در انحصار برنامه دسته‌جات و گروه‌های موسوم به لاله‌زاری و کباب‌رادی درآمده بود. با وقوع انقلاب و آغاز جنگ تحمیلی، تئاتر و تماشاخانه‌ها کمتر مجالی برای استقبال عموم یافت. این وضعیت تا چند سال بعد و بازسازی ویرانی‌ها هم ادامه یافت. در این مدت و طی دهه ۶۰ و ۷۰ برگزاری جشنواره تئاتر فجر سهم بسزائی در رونق و حیات تئاتر داشته است. چند سالی است که روند ساخت و ساز تماشاخانه‌های خصوصی و دولتی سرعتی بیش از گذشته یافته است.

